

บทที่ ๗

ความจริงของสรรพสิ่ง

แนวคิดสำคัญ

ไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ ๓ ประการ คือ ลักษณะทั่วไปของสรรพสิ่งที่ต้องดำเนินไปตามกฎแห่งธรรมชาติ เป็นปรากฏการณ์ที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

จุดประสงค์การเรียนรู้

จุดประสงค์ปลายทาง

มีความรู้ความเข้าใจถึงความเป็นไป การเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่ง และรู้ว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีการเปลี่ยนแปลง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตน ดังนั้นสรรพสิ่งจึงเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และสูญสลายไปเป็นธรรมดา

จุดประสงค์นำทาง

๑. อธิบายความหมายของไตรลักษณ์ได้
๒. อธิบายองค์ประกอบของไตรลักษณ์ได้

๑. ความหมายของไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ หมายถึง ลักษณะทั่วไปของสรรพสิ่งที่ต้องดำเนินไปตามกฎแห่งธรรมชาติ หรือสามัญลักษณ์ ๓ ประการ

๑. อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง
๒. ทุกขตา ความเป็นทุกข์
๓. อนัตตา ความเป็นของไม่ใช่ตน

ปรากฏการณ์ทั้ง ๓ ประการนั้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งมนุษย์ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในบรรดาสรรพสิ่งทั้งหลาย พระพุทธเจ้าจึงได้สอนไตรลักษณ์ โดยให้มนุษย์ศึกษาจากร่างกายของตนเอง พระพุทธเจ้าตรัสไว้ปรากฏในพระไตรปิฎก เล่ม ๑๗ หน้า ๔๘ ว่า

“รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา
 สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงเห็นสิ่งนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า
 นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา
 เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนัด
 ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น”

๒. องค์ประกอบของไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ที่พระพุทธเจ้าสอนไว้ นั้นให้พิจารณาจากรูป อันหมายถึงร่างกายที่ประกอบไปด้วยธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นสำคัญ ว่ามีลักษณะดังนี้

๒.๑ อนิจจตา

อนิจจตา คือ ความไม่เที่ยง ไม่คงที่ เกิดขึ้นแล้วไม่สามารถคงอยู่ได้ ต้องเสื่อมสลายไปเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา อนิจจตานี้เป็นพื้นฐานรองรับความจริงของสรรพสิ่งว่าไม่เที่ยง ซึ่งสรรพสิ่งนั้นมีลักษณะ ๔ ประการคือ

- ๑) อุปาทอพปวัตติโค คือ เป็นไปโดยการเกิดการสลาย เกิดดับ ๆ มีแล้วกลับไม่มี
- ๒) วิปริณามโค คือ เป็นสิ่งแปรปรวน เปลี่ยนแปลงสภาพอยู่ตลอดเวลา
- ๓) คาวกาทิกโค คือ เป็นสิ่งที่อยู่ได้ชั่วครู่
- ๔) นิจฺจปฏิภนโค คือ ปฏิเสธความเที่ยงแท้

พระพุทธโฆษาจารย์ ได้อธิบายเพิ่มเติมในวิสุทธิมรรคว่าอนิจจตามีลักษณะ(อนิจจลักษณะ)

โดยอาการ ๑๐ ประการ คือ

- ๑) ไม่เที่ยง เพราะความความที่ชั้นนั้นไม่เป็นสิ่งที่อยู่ตลอดไป และเพราะความที่มีเบื้องต้นเบื้องปลาย
- ๒) ทลาย เพราะพังไปด้วยพยาธิ ขรา และมรณะ

- ๓) ไหว เพราะหวั่นไหวด้วยพยาธิ ฆรา มรณะ และโลกธรรม*ทั้งหลาย
- ๔) แดกสลาย เพราะมีปกติเข้าถึงความแตกสลาย เนื่องจากการกระทำของคน หรือคนอื่น หรือเป็นเอง
- ๕) ไม่คงทน เพราะมีปกติเป็นไปหลายอย่าง ไม่มีเสถียรภาพ
- ๖) มีความแปรไปเป็นธรรมดา เพราะมีความเปลี่ยนแปลงเป็นปกติ ๒ ประการ คือ ฆราและมรณะ
- ๗) ไม่มีแก่น เพราะเป็นสิ่งอ่อนแอ เป็นสิ่งหักง่ายเหมือนไม้กระพี้
- ๘) เสื่อม เพราะปราศจากความเจริญ
- ๙) มรณะเป็นธรรมดา เพราะมีการเกิด แก่ เจ็บ เป็นปกติ
- ๑๐) สังขตะ เพราะเป็นสิ่งที่มีความหยาบขรุขระยุ่งเหยิง

ลักษณะของความไม่เที่ยงนั้น ถ้าบุคคลรู้จักสังเกตพิจารณา จะพบว่าสรรพสิ่งมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง สม่ำเสมอตลอดเวลา แต่โดยมากแล้วบุคคลทั่วไปมักมองข้าม เช่น เด็กที่เจริญเติบโตขึ้นมาจนเป็นหนุ่มสาว แก่ และตายในที่สุด โดยทั่วไปเราจะเห็นได้ว่าเป็นบุคคลเดียวกันแต่ถ้านำรูปถ่ายสมัยเด็ก หนุ่มสาว แก่ มาเปรียบเทียบกันจะเห็นความเปลี่ยนแปลงอย่างค่อนเนื่องได้ชัดเจน สรรพสิ่งในโลกก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน

๒.๒ ทุกขตา

ทุกขตา คือ ความเป็นภาวะไม่คงทน ถูกกดดันให้เปลี่ยนแปลงทุกขณะ มีการเกิดขึ้นและการแตกสลาย ซึ่งลักษณะของสิ่งทั้งปวงในทุกข์ตานี้ มีทุกข์ที่เกิดขึ้นอยู่ ๓ ประการคือ

- ๑) ทุกขทุกข์ คือ ทุกข์ที่เป็นความรู้สึกรู้สึก หมายถึง ความทุกข์ทางกาย และความทุกข์ทางใจ ได้แก่ ความเจ็บปวดทางร่างกาย ไม่สบายกาย ไม่สบายใจ

* โลกธรรมมี ๘ ประการ ดังนี้

๑. ตา	๒. เสื่อมตา
๓. ยศ	๔. เสื่อมยศ
๕. สรรเสริญ	๖. นิินทา
๗. สุข	๘. ทุกข์

- ๒) วิปริณามทุกข์ คือ ทุกข์เนื่องด้วยความผันแปร หมายถึงความรู้สึกรู้สึกที่เราเรียกว่าสุข ที่จริงคือการเปลี่ยนแปลงระดับของความทุกข์เท่านั้น
- ๓) สังขารทุกข์ คือ ทุกข์ตามสภาพสังขาร หมายถึง สิ่งปรุงแต่งทั้งหลายที่เกิดจากเหตุ บิณฑุได้แก่ จันทร ๕ ทั้งหมดเป็นทุกข์ เพราะเมื่อมีการเกิดขึ้น และเสื่อมสลายของ บิณฑุต่าง ๆ ด้วยความจำเป็นไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ทำให้อยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ความรู้สึกทุกข์จึงเกิดขึ้น

ในวิสุทธิมรรคอธิบายว่าทุกข์ตามมีลักษณะ(ทุกข์ลักษณะ) โดยอาการ ๒๕ ประการ คือ

- ๑) เป็นทุกข์ เพราะภาวะคือมีความเกิดขึ้น ความเสื่อมไปบีบคั้น และเพราะเป็น พื้นี่ความทุกข์
- ๒) เป็นอุบาทว์ เพราะเป็นพื้นี่ของอุบาทว์ทั้งปวง และนำมาซึ่งผลใหญ่ๆ ที่ไม่รู้ ไม่ได้คาดคิดไว้
- ๓) เป็นภัย เพราะเป็นบ่อเกิดแห่งภัยทั้งปวง และเพราะตรงข้ามกับความโล่งใจ อย่างขอดเยี่ยม(บรมอิสสาสะ) หรือความสงบทุกข์
- ๔) อุปสรรค เพราะมีหลายสิ่งหลายอย่างพัวพัน ถูกสิ่งที่เป็นโทษขัดขวาง
- ๕) ไม่มีที่ด้านทาน เพราะไม่มีที่คุ้มครอง และเพราะหาความปลอดภัยไม่ได้
- ๖) ไม่มีที่กำบัง เพราะไม่มีที่ถบจะหลบซ่อนได้ และเพราะไม่กำบังให้แม้สัตว์ที่ ซ่อนตัวอยู่
- ๗) ไม่มีที่พึ่ง เพราะไม่เป็นที่กำจัดก้อให้แก่ผู้อาศัย
- ๘) เป็นจัญไร เพราะนำความโศคร้ายมาให้
- ๙) มีชาติเป็นธรรมดา เพราะมีความแก่ ความเจ็บ และความตายเป็นปกติ
- ๑๐) มีชราเป็นธรรมดา เพราะมีความเกิดและความเจ็บเป็นปกติ
- ๑๑) มีพยาธิเป็นธรรมดา เพราะมีความตาย ความเกิด และความแก่เป็นปกติ
- ๑๒) มีเศร้าหมองใจเป็นธรรมดา เพราะมีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และ ความตายเป็นปกติ
- ๑๓) เป็นผลร้าย(อาทันท) เพราะทุกข์ด้วยความเป็นไป(ปวัตติทุกข์)และเพราะ ความทุกข์ที่เป็นโทษ
- ๑๔) เป็นนุกแห่งความลำบาก เพราะเป็นเหตุแห่งความทุกข์ยากลำบาก

- ๑๕) เป็นผู้ฆ่า เพราะทำลายความไว้วางใจ เปรียบศัตรูทำหน้าที่มีตร
 ๑๖) เป็นโรค เพราะอยู่ได้ด้วยปัจจัย และเพราะเป็นมูลของโรค
 ๑๗) เป็นผี เพราะเป็นสิ่งที่ประกอบด้วยความเจ็บปวด(ความทุกข์) เพราะเป็นที่
 ไหลออกแห่งหนอง(กิเลส) และเพราะขมขื่น แก่และแตก ด้วยความเกิดขึ้น
 ความแก่และความสลายไป
 ๑๘) เป็นถูกศร เพราะเป็นสิ่งที่ยังความเจ็บให้เกิด ทิ่มแทงอยู่ภายในและชัก
 ออกได้ยาก
 ๑๙) เป็นของชั่ว เพราะเป็นที่ตั้งแห่งการคิดเสียของอริชน เพราะนำความไม่
 ยองงามมาให้ และเพราะเป็นพื้นที่สำหรับของชั่ว
 ๒๐) อาหาร เพราะเป็นแบบแผนสำหรับยึดถือแห่งความเจ็บป่วย
 ๒๑) มีความคร่ำครวญเป็นธรรมดา เพราะมีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความ
 ตาย และความเศร้าใจเป็นปกติ
 ๒๒) มีความคับแค้นใจเป็นธรรมดา เพราะมีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความ
 ตาย ความคร่ำครวญเป็นปกติ
 ๒๓) เป็นไปกับอาสวะ เพราะเป็นแบบแผนสำหรับยึดถือแห่งอาสวะ
 ๒๔) เป็นเหยื่อมาร เพราะเป็นเหยื่อของมัจจุรและกิเลสมาร
 ๒๕) เป็นสิ่งมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา เพราะมีความเป็นวิสัยแห่งสังกิเลส
 อันได้แก่ คันทา ทิฏฐิ และทุจริคเป็นธรรมดา

๒.๓ อนัตตตา

อนัตตตา คือ ความไม่มีตัวตน ไม่มีเจ้าของ ไม่อยู่ในอำนาจ ไม่มีใครบังคับควบคุมได้
 แต่ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย ซึ่งลักษณะของอนัตตตานี้มี ๔ ประการคือ

- ๑) อัญญโต หมายถึง วางเปล่าจากความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวคนเราเขา จากความเป็น
 นั้นเป็นนี้ที่กำหนดหมายกันขึ้น
- ๒) อสสามิกโต หมายถึง ไม่มีตัวตนของใครและไม่เป็นของคนใด ๆ คือไม่มีใครเป็น
 เจ้าของ ไม่เป็นของใครจริง ไม่มีตัวตนของใคร

๓) อวสวคนโค หมายถึง ไม่อยู่ในอำนาจของใคร ไม่ขึ้นต่อใคร ไม่มีใครบังคับได้ ไม่มีใครเป็นใหญ่เหนือใคร จะตั้งให้บังคับเป็นไปตามความปรารถนาไม่ได้ แต่ขึ้นต่อเหตุปัจจัย

๔) อดคปฏิภเวปโค หมายถึง ชัดแจ้งต่ออตคา ดำเนินไปตามเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์กัน ในวิสุทธิมรรคอธิบายว่าอนัตตคณมีลักษณะ(อนัตตลักษณะ) โดยอาการ ๕ ประการ คือ

๑) เป็นฝ่ายอื่น เพราะไม่อยู่ในอำนาจ ไม่เชื่อฟัง

๒) ว่าง เพราะว่างจากความอึดอัด ความงาม ความสุขตามที่คนขลาดเขลาคิดเอา

๓) เปล่า เพราะความเป็นสิ่งว่างเปล่า

๔) สูญ เพราะว่างจากเจ้าของ ผู้ครอบครอง ผู้สร้าง ผู้เสวย(ผล) และผู้ดูแลรักษา

๕) มีตัวตน เพราะแม้แต่ตนเองก็มีได้เป็นเจ้าของ

ลักษณะของอนัตตคณนี้มองไม่ค่อยเห็น เพราะความเป็นหน่วยรวมปิดบังไว้ อนัตตคณจึงไม่ปรากฏ เช่น กางเกง ที่จริงแล้วก็คือเส้นด้ายหลาย ๆ เส้นมารวมกันกลายเป็นผ้า แล้วนำผ้าชิ้นมาตัดเป็นกางเกง แต่ไม่ค่อยมีใครคิดกันในเรื่องเหล่านี้ ตามความจริงแล้วหากดึงด้ายออกมาทีละเส้น ความเป็นกางเกงก็จะหมดไป สิ่งอื่น ๆ รวมทั้งมนุษย์ก็เช่นกัน เมื่อเอาหน่วยรวมออกไปแล้วความเป็นอนัตตคณก็จะปรากฏทันที

กล่าวโดยสรุปหลักไตรลักษณ์นั้นเป็นการใช้เหตุผลและผล วิเคราะห์ถึงสภาพความเป็นจริงของธรรมชาติและสรรพสิ่งว่ามีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่มีสิ่งใดมั่นคง ไม่มีสิ่งใดที่มนุษย์ควรยึดมั่นถือมั่นแม้แต่ตนเอง

กิจกรรมเสนอแนะ

ให้นักศึกษาจัดกลุ่มประมาณ ๕ คนทำการศึกษาเกี่ยวกับปัญหาสังคม ปัญหาสิ่งแวดล้อม
ว่าเกิดขึ้นจากอะไร เกี่ยวข้องกับใครลักษณะอย่างไร และอภิปราย

คำถามท้ายบท

๑. การใช้เหตุผลตามหลักใดที่ลักษณะมีประโยชน์อย่างไรในชีวิต
๒. เองวิเคราะห์ถึงความแตกต่างระหว่างอัตตาและอนัตตา
๓. อนัตตาคืออะไร
๔. บุคคลทั่วไปมีทัศนคติในเรื่องตัวตนอย่างไร จงอธิบายพร้อมยกตัวอย่าง และวิเคราะห์ให้เห็น
ผลดีและผลเสีย